

• מעשה התענית כמעצב מציאות: בין טקס לפרפורמנס •

גל אלניר

במהלך המלחמה חזרתי אל מסכת תענית, מסכת שמדברת בקול מאד ברור אל סימני התקופה הנוכחית, רצופת המשברים והאסונות, ואולי גם באופן רחב יותר: אל השבריריות של העולם והתרבות שלנו. מסכת תענית עוסקת בדיני ובטעמי התעניות, תעניות ציבור ותעניות היחיד, תעניות קבועות וכאלו שקובעים לפי הצורך. עמדת הבסיס ששוזרת את המסכת כולה היא ההכרה שהמאורעות בעולם אינם מתרחשים בדרך מקרה וללא סיבה, אלא הם סימנים שעל האדם לברר אותם, ויותר מכך, לפעול למען עיצוב המציאות ותיקונה. אז איך עושים את זה אתם שואלים? כדי לקבל תשובה מעמיקה צריך לצלול אל תוך המסכת, אך לבינתיים אני מציעה לימוד שנוגע באחד ההיבטים המרתקים בעיניי: בנוסף למעשה הצום תיקנו חכמים פעולות נוספות, בעיקר ציבוריות, כחלק מקיום התענית. אני רוצה להתבונן בפעולות הללו ולבחון מה משמעותן על הציר שבין טקס לפרפורמנס.

✧ לפני תחילת הלימוד, חשבו לעצמכם, כיצד הייתם מגדירים 'טקס'? מה המשמעות שלו? מה המאפיינים שלו?
 ✧ לפניכם המשנה הראשונה בפרק השני של מסכת תענית. למדו אותה ונסו לברר את המשמעות של מרכיבי טקס התענית כפי שהם מופיעים במשנה זו. שימו לב כי מצורף לכם תרגום ופירוש מתוך מהדורת שטיינזלץ.

משנה תענית פרק ב, משנה א:

סָדַר תְּעֵנִיּוֹת פִּיצָד? מוֹצֵיִן אֶת הַתִּיבָה, לְרַחוּבָה שֶׁל עֵיר, וְנוֹתְנִין אֶפֶר מִקְלָה עַל גְּבֵי הַתִּיבָה, וּבְרֹאשׁ הַנְּשִׂיא, וּבְרֹאשׁ אֶבֶת דִּין, וְכָל אֶחָד וְאֶחָד נוֹתֵן בְּרֹאשׁוֹ. הַזֶּקֶן שֶׁבֶהֶן אוֹמֵר לְפָנֶיהֶן דְּבָרֵי כְבוֹשִׁין: אַחֲיֵינוּ! לֹא נֶאֱמַר בְּאֲנָשֵׁי נִינְוָה "וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת שָׁקֶם וְאֶת תְּעֵנִיתָם", אֲלָא: "וַיֵּרָא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדְּרָכָם הָרָעָה" (יונה ג, י), וּבִקְבֻלָּה הוּא אוֹמֵר: "וַיִּקְרְעוּ לְבַבְכֶם וְאֵל בְּגֵדֵיכֶם" (יואל ב, יג). [...]

פירוש שטיינזלץ:

סדר ההנהגה בתעניות כיצד? מוציאים את התיבה (ארון הקודש) שהיה בימיהם מיטלטל וכרגיל היו מעמידים אותו בחדר נעול סמוך לאולם בית הכנסת, ואילו בתענית מוציאים את התיבה לרחובה של עיר, ונותנים אפר מקלה (אפר של שריפה) על גבי התיבה כאות אבל, וכן נותנים אפר בראש הנשיא, ובראש אב בית דין, וכל אחד ואחד מן הציבור נותן בראשו.

הזקן שבהן שבציבור זה, אומר לפנין דברי כבושין (דברי מוסר) וכעין דברים אלה: אחינו! לא נאמר באנשי נינוה "וירא אלהים את שקם ואת תעניתם", אלא נאמר בהם: "וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה" (יונה ג, י), ובקבלה (בדברי הנביאים) הוא אומר: "וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ה'" (יואל ב, יג), ללמדנו שיש לחזור בתשובה בפועל ולתקן את המעשה, ולא די בתפילה ובתענית בלבד.

✧ לפי משנה זו התענית איננה יכולה לכלול רק תפילה וצום, אלא מעשים. על איזה מעשים מדובר?

ראו בהקשר זה את הפרק המלא ממנו מובא הפסוק על תשובת אנשי נינוה:

יונה פרק ג:

א וַיְהִי דְבַר ה' אֶל יוֹנָה שְׁנִית לְאָמְרוֹ. ב קוּם לֶךְ אֶל נִינְוָה הָעִיר הַגְּדוֹלָה וְקְרָא אֵלֶיהָ אֶת הַקְּרִיאָה אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹבֵר אֵלֶיךָ. ג וְיָקָם יוֹנָה וַיֵּלֶךְ אֶל נִינְוָה כְּדַבַּר ה' וְנִינְוָה הִיְתָה עִיר גְּדוֹלָה לְאֱלֹהִים מִהַלֵּךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים. ד וַיִּחַל יוֹנָה לְבֹאֹ בְעֵיר מִהַלֵּךְ יוֹם אֶחָד וַיִּקְרָא וַיֹּאמֶר עוֹד אַרְבָּעִים יוֹם וְנִינְוָה נִהְפָּכֶת. ה וַיֹּאמְרוּ אֲנָשֵׁי נִינְוָה בְּאֱלֹהִים וַיִּקְרָאוּ צוּם וַיִּלְבְּשׁוּ שָׂקִים מִגְּדוֹלָם וְעַד קִטְנָם. ו וַיִּגַע הַדָּבָר אֶל מֶלֶךְ נִינְוָה וַיִּקָּם מִכִּסְאוֹ וַיַּעֲבֵר אֶתְּרוֹ מֵעִלְיוֹ וַיִּכַּס שָׂק וַיֵּשֶׁב עַל הָאֶפֶס. ז וַיִּזְעַק וַיֹּאמֶר בְּנִינְוָה מִטַּעַם הַמֶּלֶךְ וַיִּגְדְּלוּ לֵאמֹר הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה הַבֹּקֵר וְהַצֹּאן אֵל יִטְעֲמוּ מְאֹמָה אֵל יִרְעוּ וּמִיִּם אֵל יִשְׁתּוּ. ח וַיִּתְכַּסּוּ שָׂקִים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה וַיִּקְרָאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחִזְקָה וַיֵּשְׁבוּ אִישׁ מִדְּרָכּוֹ הָרָעָה וּמִן הַחֶמֶס אֲשֶׁר בְּכַפְיָהֶם. ט מִי יוֹדֵעַ יָשׁוּב וְנָחַם הָאֱלֹהִים וְשָׁב מִחֲרוֹן אַפּוֹ וְלֹא נֶאֱבַד. י וַיֵּרָא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדְּרָכָם הָרָעָה וַיִּנְחַם הָאֱלֹהִים עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דָּבַר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה.

• מעשה התענית כמעצב מציאות: בין טקס לפרפורמנס •

גל אלניר

◇ כיצד הייתם מתרגמים את המעשים הנדרשים למציאות בימינו?
 ◇ לפניכם סוגיית התלמוד על המשנה שלמדנו. ראשית היא מופיעה במקורה בארמית, ולאחר מכן מובא התרגום והפירוש של מהדורת שטיינזלץ. הגמרא שואלת על טעמיהם של 7 אקטים סמליים: יציאה לרחוב, הוצאת התיבה לרחוב, לבישת שק, אפר מקלה על גבי תיבה, אפר בראש כל אחד ואחד ויציאה לבית הקברות. נסו להבין את המשמעות של הסמלים השונים ואת ההצעות השונות של החכמים.
 ◇ מתי לדעתכם הסמל כבר הופך לפרפורמנס? כיצד אתם מבינים את ההשפעה של זה על היחיד ועל הציבור?

מתוך אנציקלופדיה של הרעיונות:

פרפורמנס: הפרפורמנס הוא פעולה או סדרת פעולות דרמטיות, צליליות או מילוליות, המבוצעות בזמן ובמקום נתון מול קהל [...] הפרפורמנס היה מאז ומעולם חלק בלתי נפרד מן התרבות, מימי יוון העתיקה ועד לפרפורמרים בזירת המדיה והרוק העכשווית. המופע מבליט מרכיבים חזותיים וגופניים על חשבון המרכיבים הקוגניטיביים. תבנית זו מופיעה בתקשורת בין-אישית, בחיי היומיום, בתקשורת ההמונים, בדרמה החברתית, בפולחן הדתי ובאמנויות (תאטרון, מיצג ועוד).

תלמוד בבלי תענית, דף טז עמוד א:

[...] למה יוצאין לרחוב? רבי חייא בר אבא אמר: לומר — זעקנו בצנעא ולא נענינו, נבזה עצמנו בפרהסיא. ריש לקיש אמר: גלינו, גלותינו מכפרת עלינו. מאי בינייהו? איכא בינייהו, דגלו מבי כנישתא לבי כנישתא. ולמה מוציאין את התיבה לרחוב? של עיר? אמר רבי יהושע בן לוי, לומר: כלי צנוע היה לנו, ונתבזה בעווננו. ולמה מתכסין בשקים? אמר רבי חייא בר אבא: לומר — הרי אנו חשובין כבהמה. ולמה נותנין אפר מקלה על גבי תיבה? אמר רבי יהודה בן פזי: כלומר — "עמו אנכי בצרה". ריש לקיש אמר: "בכל צרתם לו צר". אמר רבי זירא: מריש כי הוה חזינא להו לרבנן דיהבי אפר מקלה על גבי תיבה — מזדעזע לי כוליה גופאי. ולמה נותנין אפר בראש כל אחד ואחד? פליגי בה רבי לוי בר חמא ורבי חנינא. חד אמר: הרי אנו חשובין לפניה כאפר, וחד אמר: כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק. מאי בינייהו? איכא בינייהו עפר סתם. למה יוצאין לבית הקברות? פליגי בה רבי לוי בר חמא ורבי חנינא. חד אמר: הרי אנו חשובין לפניה כמתים, וחד אמר: כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים. מאי בינייהו? איכא בינייהו קברי נכרים [...]

פירוש שטיינזלץ: ושואלים לטעמי הדברים שעושים בתענית: למה יוצאין לרחוב? ר' חייא בר אבא אמר: לומר על ידי כך באופן סמלי: זעקנו בצנעא בבית הכנסת ולא נענינו, נבזה עצמנו בפרהסיא ובכך תישמע ותתקבל זעקתנו. ריש לקיש אמר: הסמל שבדבר הוא, שהם כאומרים: גלינו, תהא איפוא גלותינו מכפרת עלינו, ושואלים מאי בינייהו [מה ההבדל ביניהם] למעשה אם זה או זה הטעם? ומשיבים: איכא בינייהו [יש ביניהם] הבדל דגלי מבי כנישתא לבי כנישתא [שגולה מבית כנסת אחד לבית כנסת אחר] שלטעמו של ריש לקיש, כיון שגלות היא זו — די בכך, ולטעמו של ר' חייא בר אבא אף שגלות היא זו, מכל מקום כיון שהיא בצינעה אין די בכך. ולמה מוציאין את התיבה (ארון הקודש) לרחוב? של עיר? אמר ר' יהושע בן לוי, לומר על ידי כך: כלי צנוע היה לנו, שתמיד נמצא בסתר, ונתבזה בעווננו.

ולמה מתכסין בשקים? אמר ר' חייא בר אבא: לומר לך הרי אנו חשובין כבהמה, ששקים אלה עשויים משערה. ולמה נותנין אפר מקלה על גבי תיבה? אמר ר' יהודה בן פזי: כלומר, כאילו אנו אומרים בשם הקדוש ברוך הוא: "עמו אנכי בצרה" (תהלים צא, טו). ריש לקיש אמר אותו רעיון מכתוב אחר: "בכל צרתם לו צר" (ישעיהו סג, ט) וכך כביכול משתפים את הקדוש ברוך הוא (שארון הקודש הוא סמל לנוכחותו) בצערם של ישראל. ומספרים: אמר ר' זירא: מריש כי הוה חזינא להו לרבנן דיהבי [מתחילה כאשר הייתי רואה אותם, את החכמים שהם מניחים] אפר מקלה על גבי תיבה — מזדעזע לי כוליה גופאי [היה מזדעזע כל גופי] מחמת התרגשות.

• מעשה התענית כמעצב מציאות: בין טקס לפרפורמנס •

גל אלניר

ולמה נותנין אפר בראש כל אחד ואחד? פליגי בה [חלקו בכך] ר' לוי בר חמא ור' חנינא. חד [אחד] מהם אמר בטעם הדבר, שהוא כאילו היו אומרים: הרי אנו השובין לפניך כאפר, וחד [ואחד] מהם אמר: כדי שיזכור לנו הקדוש ברוך הוא אפרו של יצחק אבינו, ושואלים: מאי בינייהו [מה ההבדל ביניהם] אם זה או זה הטעם? ומשיבים: איכא בינייהו [יש ביניהם] הבדל לגבי נתינת עפר סתם. שעפר סתם איננו מזכיר את קרבנו של יצחק, ורק מסמל התבטלות. למה יוצאין ביום התענית לבית הקברות? פליגי בה [נחלקו בכך] ר' לוי בר חמא ור' חנינא. חד [אחד] מהם אמר, כי דבר זה בא לסמל: הרי אנו השובין לפניך כמתים, וחד [ואחד] מהם אמר, שהולכים לבתי הקברות כדי שיבקשו עלינו המתים רחמים. ושואלים: מאי בינייהו [מה ההבדל ביניהם] למעשה? ומשיבים: איכא בינייהו [יש ביניהם] הבדל לענין הליכה אצל קברי גוים. שאם הכוונה להראות עצמם כמתים — די בכך, אבל אם רוצים שיבקשו עלינו רחמים — הולכים דווקא לקברי ישראל.

- ✧ יציאה לרחוב: מה ההבדל בין דעתו של רבי חייא בר אבא לדעתו של ריש לקיש? מה ההבדל המהותי בין ביזוי לגלות? מה מייצר שינוי משמעותי יותר בעיניכם?
- ✧ הוצאת התיבה: מדוע זהו אקט של ביזוי?
- ✧ לבישת שק: מה הכוונה להיות כמו בהמה? איזו השפעה יש לכך?
- ✧ אפר מקלה על גבי התיבה: באיזה מובן אלוהים שותף לצרה? מה המשמעות של זה? בהקשר זה מצורפים לכם מקורות נוספים בהמשך.
- ✧ אפר בראש כל אחד: האם גם זה אקט של בושה או דווקא אקט של בקשה? של זיכרון?
- ✧ יציאה לבית הקברות: גם כאן - בושה או בקשה?

✧ בכל האקטים שהתלמוד מתאר ישנו מתח בין הציבורי לפרטי - מעשים שעושים אותם בחוץ כדי להוציא את הפרטי, האישי, הצנוע, החוצה. יש כאן תנועה מרתקת או מבחן מעניין - עד כמה האדם מוכן לצאת מעצמו. הביעו את עמדתכם בעניין.

איפה אלוהים?

ראו מספר מקורות שנותנים תשובות שונות למקומו של אלוהים בזמן צרה:

מלב"ים על ישעיהו סג, ט:

בכל צרתם - בעת שהיו בצרה בגלות, לו צר - היה דומה להם כאב שצרת בנו צר לו כאילו היה צרה לו לעצמו

במדבר רבה ז, י:

אשר אני שוכן בתוכם רמז להם שבכל מקום שיגלו שכינה עמהם.

שמות רבה ב, ה:

אמר רבי ינאי: מה התאומים הללו, אם חשש אחד בראשו, תבירו מרגיש, כן אמר הקב"ה כביכול: "עמו אנכי בצרה". ד"א [=דבר אחר]: מהו "עמו אנכי בצרה"? כשיש להם צרה אינם קוראים אלא להקב"ה. במצרים: "ותעל שועתם אל האלהים", בים: "ויצעקו בני ישראל אל ה'", וכאלה רבים. ואומר: "בכל צרתם לו צר", א"ל [=אמר לו] הקב"ה למשה: אי אתה מרגיש שאני שרוי בצער כשם שישאל שרוים בצער? הוי יודע ממקום שאני מדבר עמך מתוך הקוצים כביכול אני שותף בצערך.

- ✧ לסוגייתנו בתלמוד הבבלי ישנה מקבילה בתלמוד הירושלמי שרואה אחרת לגמרי את תשובתם של אנשי נינוה. השוו את התיאורים השונים ועמדו על ההבדל בין גישת הירושלמי לבין גישת הבבלי ביחס לתשובתם של אנשי נינוה.

• מעשה התענית כמעצב מציאות: בין טקס לפרפורמנס •

גל אלניר

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת תענית פרק ב הלכה א:

אמר רבן שמעון בן לקיש: תשובה של רמיות עשו אנשי נינוה. מה עשו? רבי חונה בשם ר' שמעון בן חלפותא: העמידו עגלים מבפנים ואימותיהם מבחוץ, סייחים מבפנים ואימותיהם מבחוץ. והוון אילין געיי מן הכא ואילין געיי מן הכא [והיו אלה בוכים מכאן ואלה בוכים מכאן]. אמרין [אנשי נינוה]: אין לית מתרחם עלינן, לינן מרחמין עליהון [אם אין אתם מרחמים עלינו אין אנו מרחמים עליהם] ה"ד [הדא הוא דכתיב=זהו שכתוב] מה נאנחה בהמה נבכו עדרי בקר וגו' (יואל א יח). א"ר אחא בערביא עבדין כן [אצל הערבים עושים כך]. "ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלהים בחזקה" (יונה ג, ח), מהו בחזקה? אמר ר' שמעון בן חלפותא: חציפא נצח לכשירא [דרכו של עולם שהחצוף מנצח את הענו והכשר], כל שכן לטובתו של עולם [כלומר, קל וחומר כשהקב"ה רוצה יאזין וישמע לבקשותיו של החצוף]. "וישבו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם" (יונה ג, ח), אמר ר' יוחנן: מה שהיה בכף ידיהם החזירו, מה שהיה בשידה תיבה ומגדל לא החזירו.

- ✧ כיצד אנו יכולים להסביר את ההבדל בין התיאור של אנשי נינוה בבלי לעומת הירושלמי? שימו לב כי אין מחלוקת על כך שתשובתם של אנשי נינוה צלחה, בין אם כפי שהבבלי מתאר אותה, בין אם כפי שהירושלמי מתאר אותה.
- ✧ כיצד אתם מבינים את מושג החוצפה?
- ✧ מה משמעות הפרפורמנס כאן?

לסיכום, חשבו לעצמכם מהם המאפיינים השונים של התענית שראינו בלימוד? מה משמעותם ובאיזה אופן יש להם השפעה על המציאות, הפרטית, הציבורית, הקוסמית, אם בכלל?

• תודה על החיים, תודה לחיים: מערך לימוד לעשרת ימי תודה •

עדו ניצן

בשנה כל כך מורכבת וקשה המשמעות של "עשרת ימי תודה" לובשת צורה חדשה. ברור שלאור כל הרע יש מקום להודות על הטוב, אבל איך, ומאיפה שואבים כוח לכך? במערך הלימוד ננסה לחשוב איך ועל מה מודים, גם בתקופה נוראה. נעשה זאת באמצעות מסע בין ארגנטינה וישראל, ודרך המחשבה על ההבדל שבין להודות על החיים לבין להודות לחיים. בתוך כך ננסה לראות איך הספרות קשורה לכל זה.

תודה לחיים

אחד השירים הנודעים ביותר של זמרת הנשמה הארגנטינאית מרסדס סוסה (1935-2009) הוא "תודה לחיים" (Gracias a la Vida). למי שלא מכיר את השיר, שווה להאזין לסושה, שלא בכדי כונתה "הקול של דרום אמריקה", שרה בקולה העמוק את השיר שכתבה והלחינה ויולטה פארה בשנת 1966.

Gracias a la Vida

Violeta Parra

Gracias a la vida que me ha dado tanto
Me dio dos luceros, que cuando los abro
Perfecto distingo lo negro del blanco
Y en el alto cielo su fondo estrellado
Y en las multitudes la hombre que yo amo
Gracias a la vida que me ha dado tanto
Me ha dado el sonido y el abecedario
Con él las palabras que pienso y declaro
Madre, amigo, hermano y luz alumbrando
La ruta del alma del que estoy amando

Gracias a la vida que me ha dado tanto
Me ha dado el oído que en todo su ancho
Graba noche y día, grillos y canarios
Martillos, turbinas, ladridos, chubascos
Y la voz tan tierna de mi bien amado

Gracias a la vida que me ha dado tanto
Me ha dado la marcha de mis pies cansados
Con ellos anduve ciudades y charcos
Playas y desiertos, montañas y llanos
Y la casa tuya, tu calle y tu patio
Gracias a la vida que me ha dado tanto
Me ha dado la risa y me ha dado el llanto
Así yo distingo dicha de quebranto
Los dos materiales que forman mi canto
Y el canto de ustedes que es mi propio canto
Gracias a la vida que me ha dado tanto

תודה לחיים

תרגום: צרויה להב

תודה לחיים, שנתנו לי הכל
שנתנו לי עינים, ראות זריחה מתקרבת
מבדילות חשך מאור ולבן משחר
מגלות גן סודי בסמטה נעזבת
מזהות בהמון איש אחד שאני אוהבת

תודה לחיים, שנתנו לי הכל
שנתנו לי צלילים כמו פנינים בשרשרת
ואת שפת המלים, להגיד בהן אמא
להגיד חבר שלי, להגדיר לי ארץ
ואת שפת הנשמה באמת נסתרת

תודה על הדרך - ארצה ונמשכת
על הכוח לקום, לשאל וללכת
לטפס בהרים נוגעים בשמים
לחצות עמק אבוד, בלי צל ובלי מים
עד שבאתי אליה, לחצר ובית

תודה לחיים, שהעירו בי לב
בועט בסגור, מפרפר בפיתוח
מתעופף סביב האש, מהפש חוף בטוח
ומוצא את עיניך הצלולות כמו רוח

תודה לחיים, שנתנו לי הכל
שנתנו צחוק ובכי ואת כל מה שבנו
כל כך הרבה צער, והאשר היכן הוא
ומהם בא השיר והולך אתנו
בא השיר שלי, בא השיר שלנו

להאזנה

• תודה על החיים, תודה לחיים: מערך לימוד לעשרת ימי תודה •

עדו ניצן

◇ האם יש מננה משותף לדברים שעליהם הדוברת מודה לחיים?
 ◇ הדוברת מודה גם על הבכי והצער (ובכלל המנגינה של השיר עצובה ונוגה) - מדוע? בסוף השיר החוויות האנושיות, והעצב בתוכן, נקשרות לשירה עצמה - באיזה אופן השירה קשורה בצער? (יש משוררים שמחיים?) האם עצב שתורם ליצירה הוא דבר שראוי להודות עליו?

תרגול תודה:

נסחו בעצמכם כמה תודות לחיים: "תודה לחיים שנתנו לי..." / "תודה לחיים שלימדו אותי..."

בשיר של ויולטה פארה מצאנו קול שקושר בין הודיה על הטוב והרע כאחד, לבין כוחה של הספרות. שנים קודם לכן, בספטמבר של שנת 1939, וביבשת אחרת, משוררת צעירה בת 28 בלבד הציעה פרשנות אחרת לתפקיד הספרות. לטענת אותה משוררת, לאה גולדברג שמה, הספרות אינה רק תולדה של חוויות החיים (ולכן צריך להודות עליה), אלא הספרות היא זו שמזכירה למה בכלל שווה לחיות. באותם הימים, ימי תחילת מלחמת העולם השנייה, הספרות אינה משמשת תזכורת לסיבה שבשבילה שווה להילחם ולמות, אלא לסיבה שבשבילה שווה לחיות, ועל כך יש לומר תודה עליה, ועל החיים עצמם.

על אותו הנושא עצמו

השומר הצעיר, כ"ד באלול תרצ"ט, 8.9.1939, עמ' 9-10

"הנה זה החמישי", אמרתי בלבי והפסקתי את המניין. כי רבים, רבים יתר על המידה, היו הניגשים אלי ושואלים: - ובכן, מתי תתחילי לכתוב שירי מלחמה?
 הטון של השאלה היה תמיד קל והיתולי. ואני מבינה הלצות. לכן הבלגתי פעם בפעם על רגש הבחילה המחלחל בי והשיבוטי בשחוק אף אני: - אל תדאגו לתוצרת זאת. יספקוה במידה רבה עד מאוד, היא גם תביא רווחים. אני? לא! והיו סוקרים אותי במבט של לעג ושואלים כבר ביתר רצינות: - ומה תעשי?
 לא קשה לפענח את תוכן האמיתי של ההלצות הללו, עם כל ריבויי הפנים שבהן. הלא כך הוא הדבר:

א. בעיניהם של הללו המשורר הוא עד היום ליצן החצר של משהו. אם לא של המלך, הרי של ההמון, של הצבא, של המצביאים. רק אל-נא ידמה בנפשו כי בן חורין הוא. מעודו לא היה בן חורין.
 ב. אמנות זו, אשר שירה שמה - הנה, בעצם, הקאבארָה [הקברט] הפרטי של אותו הקהל, אשר יתבייש ללכת לקאבארה אמיתי בשעות "הרות עולם". היא גם זולה יותר, ומאחורי הלגלוג האינטלקטואלי כלפי חוץ, מסתתרת הדרישה האמיתית (כלפי פנים) לשירה מסוג זה.
 ג. (וכאן עיקר חשיבותם של הדברים) ביטוי נאה לביטולו של האזרח, של הבורגני הזעיר, ביחס לשירה. הנה היא, סוף-סוף, אותה ההוכחה האחרונה והחותכת, כי אין שום צורך בה, בשירה, כי היא פשטה את הרגל. כי החיים אינם זקוקים לה עוד. (רק אנו, עבדיה של הלשון המדויקת, בחסד השירה, מכניסים תיקון קטן: המוות איננו זקוק לה). מי יבין מה רבה הנחמה בביטול זה!
 וכל אלה, כמובן מתחת לסף ההכרה. כי השואלים הם אנשים נאורים וחובבי אמנות, ויודעים אל-נכון, כי לבטא רעיונות כאלו אין זו אלא ברבריות. הרי על כן מתלוצצים הם. ורק דבר אחד שואלים הם כמעט ברצינות: - ומה תעשי?

כן, מה אעשה?

אינני רוצה לפתות איש שיאמין כי השקפת עולמי בנויה על שיטות פילוסופיות מעמיקות. איני רוצה לומר כי מצאתי את פתרון-הפתרונים, ואין לי שום מונופולין על הערכין האמיתיים שבחיים הללו. אך יש כמה דברים בעולם, פשוטים ופרימיטיביים, שאני מאמינה בהם, והם נראים לי כה בהירים, כה מובנים מאליהם, שכל אדם ודאי מאמין בהם. אולם האנשים הם שכחנים, את אמונתם שלהם שוכחים הם. ולכן חוזרת אני על האמת הפשוטה שלי, בלי כל בוש. אולי אין היא "מעניינת"

• תודה על החיים, תודה לחיים: מערך לימוד לעשרת ימי תודה •

עדו ניצן

[אך] בטוחה אני, כי היא האמת. אני מאמינה באמונה שלמה שאם יש ערך לחיי אדם, הרי הוא בעיקר בדברים הקיימים מיום היות האדם: כי "מתוך האור, וטוב לעינים לראות את השמש". אני מאמינה כי נעים יותר לשמוע את השירה הטיפשית ביותר של גן ילדים מאשר את קולות התותחים מן הטיפוס המשוכלל ביותר. אני מאמינה שהגוף החי, החם, הנושא בקרבו אפשרויות של אהבה וסבל לכל צורותיהם, גופו של האדם החי, חשוב לחיים אלה מכל הגוויות של ההרוגים (ואפילו הם גיבורים) בשדה הקטל. ולא משום שטוב כלב חי מארי מת, אלא משום שאדם חי - המסוגל לחשוב, לאהוב, לשנוא, לשנות סדרי עולם - ערכו רב יותר מערכם של כל החפצים הדוממים. ולעולם יהא שדה שיבולים טוב ויפה משממה שעברו עליה הטנקים, ואפילו מטרתם של הטנקים הללו נשגבה ביותר. ועוד מאמינה אני כי לא ייתכן שאין דרך למגר את הרשע בעולם אלא על ידי טבח האדם. כי עצלות המחשבה היא זו המובילה אותנו תמיד בדרך האחת והסלולה, אם גם סלולה היא בעצמותיהם של מיליוני אנשים. ומכאן לי ההכרה העמוקה, שהמשורר הוא האיש אשר בימי מלחמה אסור ואסור לו לשכוח את הערכים האמיתיים של החיים. לא רק היתר הוא למשורר לכתוב בימי המלחמה שיר אהבה, אלא הכרח, משום שגם בימי מלחמה רב ערכה של האהבה מערך הרצח. לא זכות בלבד היא למשורר בימות הזוועה לשיר שירו לטבע, לאילנות הפורחים, לילדים היודעים לצחוק, אלא חובה, החובה להזכיר לאדם כי עדיין אדם הוא, כי קיימים בעולם אותם הערכים הפשוטים והנצחיים העושים את החיים ליקרים יותר, את המוות למושלם יותר - את המוות ולא את הרצח; להזכיר לאדם כי בכל עת ובכל שעה לא הוחמץ עדיין המועד לשוב ולהיות אדם, כי כל זמן שהשירה אוהבת את האדם בארץ הזאת ואת החיים על פניה, כדאי וראוי גם לו, לאדם, לְאֶהֱבָם, להעריכם, לשמור עליהם. ואם יבואו ימי אסון וערפל, ועיני אשר למדו לאהוב את ירק האילנות ואת אודם השקיעות לא תראינה בעד הכדורים והפצצות אלא כדורים ופצצות, וקיללתי שבעתיים את העיניים הללו, וידעתי כי בגדתי באהוב עלי ביותר - בשירה. ידעתי: יש עובדות רבות בתולדות התרבות האנושית היכולות להכותני כברד. אולם אלה שבנו להם בתים אינם צריכים לפחד מפני הברד. ובמקרה הזה יש לי בית.

[...]

- ובכן, מה תעשי?

אעשה את אשר אני עושה כל ימות השנה. פשוט מאוד.

- ולמה כתבת את כל הדברים האלה?

השאלה האחרונה היא במקומה. משום שאנו הכותבים עברית, איננו בטוחים כי מותר לנו לבוא בווידיויים. כלומר: אין אנו יודעים לבטח אם יש למי צורך בווידיויים אלה, אם יש מישהו המחשיבם. ואם אין איש מחשיבם, הרי אין להם אפילו מערכה של הפגנה אישית. וטובה אפוא הצניעות ויפה השתיקה, ועמה המחשבה הנסתרת, הפרטית. ייתכן שכך הוא הדבר. ואף על פי כן, הרי ייתכן כי בימים הקרובים אולי יבואו אלינו בדרישות ספרותיות מסוימות מאוד. על כן נטלתי על עצמי תפקיד שאינו מכובד, תפקידו של הקופץ בראש, כדי להגיד, בשמי הפרטי שלי, כי אני, בספטמבר 1939, רואה אני חובה לעצמי לצאת אל הספרות בפסוק הפותח, נניח, במילים אלו:

בְּבֹקֶר אֶלּוּל

הַיָּם בְּאַרְצֵנוּ

שְׁקוּף וְצוּנָן...

* כותרת הרשימה לקוחה משיר של אלכסנדר בלוק, שאחת משורותיו, המתייחסות אל שבע השירה בכללותה, היא: "הלא זה תמיד, תמיד, תמיד, על אותו דבר עצמו" (בתרגום אברהם שלונסקי, בספרו ילקוט אשל, עמ' 17). הרשימה המלאה של לאה גולדברג זמינה בקישור מימין.

כאמור, רשימה זו של לאה גולדברג נדפסה בתום השבוע הראשון למלחמת העולם השנייה, ובה הכריזה גולדברג שלא תכתוב שירי מלחמה ומוות, אלא שירי אהבה וחיים. טענתה עוררה פולמוס רב-משתתפים בקרב סופרים ומשוררים. נתן אלתרמן, אברהם שלונסקי ואחרים הסתייגו מקביעתה הנחרצת ברשימתה, והקרקע ביניהם הפך גלוי. שלונסקי קבע אז ש"אסור לומר שירה לעת כזאת! כשם שאסור לנגן בביתו של אָבֵל, כשם שאסור להדליק אור בעיר נצורה. כי צו ההתגוננות הוא: הָאֶפְלָה". אלתרמן טען שגם בעת ההיא על המשורר לומר את דברו, כי כל שירה היא בת זמנה וגם שיר מלחמה עשוי להיות "אנדרטה ספרותית לדורות".

• תודה על החיים, תודה לחיים: מערך לימוד לעשרת ימי תודה •

עדו ניצן

לאה גולדברג לא השתכנעה והמשיכה להגן על עמדתה ברשימות נוספות, והמשיכה לטעון כי השירה והספרות הן אלה שעשויות להזכיר, גם בימי מלחמה ודווקא בתקופות קשות, את הסיבות לחיות ולהיות אדם.

- ◇ לפי לאה גולדברג - מה הקשר בין הספרות ובין החיים? מה תפקיד הספרות בשעת מלחמה?
- ◇ מה דעתכם/ במחלוקת הזו על כתיבת שירה בימי מלחמה?
- ◇ האם יש קשר בין תפקיד השירה, כפי שלאה גולדברג רואה אותה, לבין היכולת להכיר תודה גם בשעות קשות?

לסיכום, ראינו קול אחד שקורא להודות לחיים על הטוב ועל הרע כאחד, כמקור הכל וכמקור השירה, וקול אחר שקורא לשירה להזכיר את כוחם של החיים, ואולי מראה כי גם בשעת מלחמה יש לזכור את הסיבות לחיות ולהודות על מה שהופך אותנו לבני אדם.

האם אנחנו מסוגלים, גם בשעות קשות, לנסות לתרגל את התודה לחיים על מה שנתנו לנו ואת התודה על מה שמזכיר לנו לחיות?

אולי השירים יעזרו לנו בזה, גם השנה.

• מגילת העצמאות: בין היסטוריה, ריבונות ואחריות •

גנית תדהר

בעיצומה של מלחמת העצמאות, שהייתה אחת המלחמות הקשות בתולדות ישראל, מכריזים "על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל" ובטקס ההכרזה מקריאים טקסט שיקרא לימים "מגילת העצמאות". כיום גם אנחנו נמצאים בעיצומה של מלחמה קשה שגובה מחיר יקר. זו הזדמנות בעיני לחזור אל הטקסט המכונן הזה, לקרוא בו ולהבין כיצד הוא רלוונטי עבורנו במציאות שאנו חווים כיום.

כאשר אנו מתבוננים במגילה עולות השאלות - מה נכתב במגילה במפורש? מה מופיע במרומז? ומה כלל אינו מופיע בה? בנוסף, ניתן להסתכל ולבחון - כמה נפח מקבל כל רעיון? האם יש רעיונות שמקבלים בה מקום רב בהשוואה ולעומת אחרים?

למגילת העצמאות היו מספר שיטות וגלגולים, והיא מורכבת ממספר חלקים העוסקים בנושאים שונים - הזכות ההיסטורית של היהודים, ההכרזה עצמה, עקרונות המדינה החדשה, פנייה החוצה והצהרה בפני אומות העולם. אך בטרם ננסה להתבונן בתוכן של מגילת העצמאות, כדאי להתעכב קודם על השם "מגילת העצמאות".

הבחירה בשם "מגילה"

השימוש בשם "מגילה" אינו מובן מאליו. בארצות הברית, לדוגמה, המסמך המצהיר על כינון המדינה נקרא "הכרזת העצמאות". הקטע הבא מאת יורם שחר מספר על גלגולי השם של מסמך הייסוד:

"מרדכי בעהם קרא למסמך הראשון שחיבר באנגלית The Declaration of Independance ואחר כך Declaration of the Jewish State. כשתרגם את הצעתו לעברית קרא לה תחילה "הצהרה בדבר מדינה יהודית" ואחר כך תיקן ל"הצהרה על הקמת מדינה יהודית".

כמה ימים נשמרה הכותרת הזאת, גם בעיבודו של צבי ברנזון ובעיבוד הנוסף במחלקת המשפטים. פנחס רוזן, ואחריו משה זילברג, קראו למסמך "הכרזת העצמאות של המדינה היהודית".

בהעברת הנוסח לידי מועצת העם נעלמה הכותרת. משה שרת כינה את המסמך "הכרזה" סתם, ובפרוטוקול ישיבת מנהלת העם שנערכה ביום רביעי, ג' באייר תש"ח, 12 במאי 1948, הוא מכונה "ההכרזה על המדינה". משה שרת היה הראשון לכנות את ההכרזה בשם "מגילת העצמאות" בפתיחת קריאת הנוסח שהציג בישיבת מנהלת העם שהתקיימה ביום חמישי, ערב ההכרזה.

עבודת הניסוח האחרונה, שנעשתה בידי בן-גוריון עצמו, הותירה את המסמך ללא כותרת, כמו במגילת הקלף. הכותרת שבה והופיעה בישיבת מועצת העם שנערכה ביום שישי, ה' באייר תש"ח, בשעה 13:50.

כותרת הדיון שנרשמה בפרוטוקול היא "נוסח ההכרזה על הקמת מדינת ישראל", במהלך הדיון כינה בן-גוריון את המסמך "הכרזת מועצת העם על הקמת מדינת ישראל" ובסופה הכריז ש"השם של התעודה הזאת יהיה: 'מגילת הייסוד של מדינת ישראל'".

(יורם שחר, "הטיטות המוקדמות של הכרזת העצמאות", עיוני משפט 26, 2 (2002), עמ' 523-600)

מקטע זה ניתן להבין כי המסמך לא נקרא בראשיתו מגילה, אלא שם זה השתרש עם הזמן.

◇ מדוע השתרש לדעתכם דווקא שם זה?

◇ בנוסף, הסיפור מספר כי המסמך עצמו לא היה גמור, ובפועל חתמו על קלף ריק. רק אחרי ההכרזה חיברו את המסמך למגילה. מועצת העם ראתה חשיבות היה בכך שהדברים יחתמו ויכתבו במגילה דווקא. מדוע בחרו לכתוב את המסמך ההיסטורי החשוב הזה דווקא על גבי קלף מגילה ולא באמצעי אחר?

בין מגילה אחת לאחרת

המילה "מגילה" מחברת אותנו למגילה אחרת והיא המגילה המפורסמת- מגילת אסתר. המגילה נפתחת בהצהרה על מלכותו של המלך אחשוורוש (פרק א', פסוק א'):

וַיְהִי, בַּיּוֹם הַזֶּה, אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ: הוּא אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ, הַמֶּלֶךְ מֵהַדּוֹ וְעַד-כּוּשׁ--שֶׁבַע וְעֶשְׂרִים וּמָאָה, מְדִינָה.

• מגילת העצמאות: בין היסטוריה, ריבונות ואחריות •

גנית תדהר

את החיבור המפתיע בין סיפור מגילת אסתר ובין יום העצמאות שמעתי משי גיליס שהסב את תשומת ליבי לדיון על דיני חג הפורים בגמרא. נשאלת שם השאלה: מדוע לא קוראים הלל בחג פורים? את ההלל נהוג להגיד בראשי חודשים, במועדים שונים ובחנוכה אבל לא בפורים, ונשאלת השאלה מדוע. תשובתו של רבא לשאלה זו מפתיעה:

רבא אמר... אלא הכא "הללו עבדי ה'" ולא עבדי אחשוורוש אכתי עבדי אחשוורוש אנן. (מסכת מגילה, י"ד, א).
תרגום: רבא אמר: כאן "הללו עבדי ה'" ולא עבדי אחשוורוש? הרי אנו עדיין עבדי אחשוורוש.

לפי שיטתו של רבא, מדוע אין קוראים את ההלל בחג הפורים? מכיוון שגם לאחר הנס נותרו היהודים עבדיו של המלך אחשוורוש ולא זכו לריבונות ולעצמאות. לפי רציונל זה, בימינו נוהגים דווקא לקרוא את ההלל ביום העצמאות, שכן ביום זה אין אנו עבדים אלא בעלי ריבונות בארצנו.

כיצד שאלת הריבונות קשורה אל שאלת האחריות?

אחד מן הדברים המרכזיים ששמו לב אליו במגילת אסתר הוא חוסר הנוכחות של האל. גם במגילת העצמאות האל אינו נוכח, אלא רק מרומז ומוזכר רק בסוף בתואר "צור ישראל", שאינו התואר ה"מובהק". מלכתחילה אלוהים כלל לא הוזכר, אך צרפו את השורה לבקשת הנציגים הדתיים. (בהשוואה, לדוגמא, ל"הכרזת העצמאות" של ארצות הברית, בה מזכירים את "הבורא"). אם כן, האל אינו מוצב במוקד מגילת העצמאות. אז אם אלוהים נעדר, מה מקבל מקום משמעותי? ההיסטוריה והעם. ההיסטוריה של העם היהודי תופסת כמעט חצי מן המסמך של מגילת העצמאות - הנפח הכי משמעותי, אף יותר מההכרזה עצמה!

פעמים רבות העם היהודי נתפס כמי שנמצא בשולי ההיסטוריה, לא כלאום אלא כדת, ולכן נטול היסטוריה משל עצמו. בתקופות שבהם היסטוריה נתפסה כסיפורם של מלכים ומדינות, לעם היהודי אשר נמצא בגולה, חסר ריבונות, נדמה כי לא הייתה היסטוריה. מדוע אם כן מדגישה המגילה את ההיסטוריה של העם היהודי? בקטע הבא עוסק גרשום שלום בקשר בין ההיסטוריה ובין הציונות:

הציונות היא כניסה של עם ישראל להיסטוריה. המפעל הציוני לא טען לפתור את שאלת היהודים במישור המטפיסי, המטא-היסטורי, שבו לשאלת היהודים אין פתרון. התנועה הציונית נתכוונה לחדש את פני היהדות בתוך המישור ההיסטורי ולקבל אחריות על מה שאנחנו עושים או לא עושים, בונים או הורסים, בפני ההיסטוריה. [...] הם לא חשבו לפעול במישור מטפיסי, אלא במישור היסטורי, בכך שרצו להקים משהו בתוך מהלך ההיסטוריה, לא בקץ ההיסטוריה. וזו השאלה המכרעת: אם אנו פועלים בסוף ההיסטוריה או בתוכה. [...] אינני נביא ולא בן נביא. איני יודע אם אנו באתחלתא דגאולה. אני יודע שגם אם איננו באתחלתא דגאולה, חוקיות המפעל הציוני כהכרח היסטורי היא מציאות קיימת, גם מעבר לביטויים אלה. אל לנו לחיות באשליות - חזרה איננה אפשרית... השאלה היא באיזו מידה תהיה יניקה מהמסורת... ההיסטוריה לא תיתן לעם ישראל להיות ככל העמים. [...] השאלה של "עם ככל העמים" היא השאלה אם עם ישראל יחזיק מעמד בהיסטוריה ללא יעוד, ללא קנה מידה בו ישפוט את עצמו. המפעל כאן בנוי על סתירות- להיות עם סגולה ועם ככל העמים, עם אחראי כלפי ההיסטוריה. (גרשום שלום באומר ושיח, תל אביב: עם עובד תשנ"ה, עמ' 64-65, מתוך ראיון עם זאב גלילי)

לסיכום,

הבחירה בשם "מגילה" בטקסט זה מחבר אותנו אל המקורות והשורשים היהודיים שלנו. מגילת אסתר, מגילה קדומה יותר מההיסטוריה שלנו, נגמרת בנס גדול אך גם בהיעדר ריבונות. למעשה, לאורך רוב רוב ההיסטוריה העם שלנו היה חסר ריבונות וטריטוריה.

המגילה, בה ההיסטוריה של העם היהודי תופסת נפח משמעותי, מסמלת נקודה של שינוי מהותי. אנו מבקשים לשאוב השראה מהמסורת, וחיבור אל העבר זה דורש מאיתנו לקחת חלק פעיל ולפעול במחויבות כלפי עתיד המדינה. כפי שכתוב במגילת העצמאות:

"זוהי זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם עומד ברשות עצמו במדינתו הרבנית."

אני מבקשת לראות במגילת העצמאות ובריבונות שהוכרזה בעקבותיה כהזמנה לנו לפעול באחריות כלפי מדינת ישראל.

